

КОЗАЦЬКІ МОГИЛИ

ЛІНОРИТИ ВІТАЛІЯ ЛИТВИНА

Битва під Берестечком з книжки Бої Б. Хмельницького Ю. Тис-Крохмалюка

V. Lytvyn.

C O S S A C K   G R A V E S

L I N O C U T S   B Y   V I T A L I Y   L Y T V Y N

Battle of Berestechko is based on *Battles of B. Khmelnytsky* by Y. Tys-Krochmaluk

TOMBEAUX DES COSAQUES

G R A V U R E S   P A R   V I T A L I Y   L Y T V Y N

Bataille de Berestetchko est basé sur *Batailles de B. Khmelnytskyi* de Y. Tys-Krochmaluk

Ukrainian editing: Yaroslav Harchun

English translation: Oksana Chuchley-Lypovecky, Hryhorij Dyczok

Revision and proofreading: Kathy Fraser

French translation: Oksana Shabotynsky, Eva Wajda

Revision and proofreading: Marie Théorêt

Typography: Dominique Chabot

Design and production: Olena Lytvyn

Canadian Cataloguing in Publication Data

Lytvyn, Vitaliy, 1937-

Kozatski mohyly : linoryty Vitaliya Lytvyna =
Cossack graves : linocuts by Vitaliy Lytvyn =
Tombeaux des Cosaques : gravures par Vitaliy Lytvyn

Text in Ukrainian, English and French.

ISBN 0-9680902-0-6

1. Linoleum block-printing, Canadian.
2. Berestechko (Ukraine), Battle of, 1651 - Pictorial works. I. Title. II. Title: Cossack graves. III. Title: Tombeaux des Cosaques.

NE1336.L98A4 1997   761'.3   C96-900464-8E

© Vitaliy Lytvyn, 1997

Legal deposit - National Library of Canada, 1997

ISBN 0-9680902-0-6

Printed in Canada
by The Basilian Press, Toronto

*З нагоди 345-ої річниці битви під Берестечком присвячую це
видання усім моїм рідним і Україні*

*On the occasion of the 345th anniversary of the Battle of Berestechko
I dedicate this book to my family and Ukraine*

*Pour le 345e anniversaire de la Bataille de Berestetchko ce livre est
dédié à ma famille et à l'Ukraine*

Зміст

<i>Передмова</i>	9
<i>Карта битви</i>	14
<i>Битва під Берестечком</i> (З книжки Ю. Тис-Крохмалюка <i>Бої Б. Хмельницького в скороченні</i>)	15
<i>Лінорити</i>	31
<i>Про мистця</i>	107

Table of contents

<i>Preface</i>	10
<i>The map of the battle</i>	14
<i>Battle of Berestechko</i> (Condensed from Y. Tys-Krochmaluk's Battles of B. Khmelnytsky)	20
<i>Linocuts</i>	31
<i>About the artist</i>	107

Table des matières

<i>Avant-propos</i>	11
<i>La carte de la bataille</i>	14
<i>Bataille de Berestetchko</i> (Condensé à partir de Batailles de B. Khmelnytskyi de Y. Tys-Krochmaluk)	25
<i>Gravures</i>	31
<i>À propos de l'artiste</i>	107

Чи була ця битва цілковитою поразкою для українського війська?

Was this battle a total defeat for the Ukrainian Army?

Cette bataille fut-elle une défaite totale pour l'armée ukrainienne?

Святий Юрій
Saint George
Saint Georges

B.A.SI.

Передмова

Є на нашій Україні, на стику трьох земель, Волинської, Поліської і Галицької св'яще́нне для всіх українців місце, і назва цьому місцю Берестечко. В далекому 1651 році наші прадіди в кривавій і жорстокій битві виборювали собі волю, виборювали собі гідність жити на своїй землі вільно. І кожного року, в червні місяці, сюди, до цього святого місця збираються десятки тисяч людей, щоб поклонитися цьому місцю, віддати честь і шану всім тим, які полягли за цю землю, землю, яку вони любили. Тут зараз існує музей «Козацькі могили».

Роки пливуть невгомонно, час стирає сліди минулого, та у нашій свідомості є обов'язок пам'яті. Ми стараємося відтворити картину давнього, по крихті збираючи те, що загублено під покривом часу. І земля розкриває свої таємниці. Велику археологічну роботу пророблено під керівництвом вченого-археолога І. К. Свєшнікова. Завдяки його праці, в місцях битви знайдено унікальні зразки зброї, утвори, предмети старовини тощо.

Музей-заповідник Козацькі могили складається з музею і прилеглої до нього території. На території музею знаходиться Михайлівська церква, свідок тих подій, перенесена на острів Журавлиха в 1912 році з села Острів, а також Свято-Георгівська церква-мавзолей, де в підземеллі зберігається саркофаг з останками полеглих.

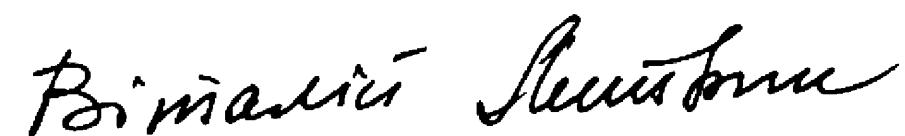
Дві церкви з'єднані між собою підземним переходом. Свято-Георгівська церква збудована перед Першою світовою війною архітектором Б. М. Максимовим, учнем Петербурзької Академії Мистецтв, і містить в собі зовнішній іконостас, увінчаний аркою з росписом *Голгофи* відо-

мого українського художника І. Їжакевича. Кам'яний хрест, що перенесений з цвинтаря, знаходиться за престолом.

Останнім часом все більше уваги приділяється удосконаленню музею. Йде мова про те, щоб розширити та розвивати музей-заповідник, піднести його на світовий рівень. Долею музею піклуються також ідалеко за межами України. Зокрема, в американському місті Клівленді завдяки ініціативі Вірослава Лабура створено комітет розбудови меморіалу, у відозві якого говориться: «На землі, яка сконцентрувала в собі потенціал національного духу України і яка цим духом постійно живила і продовжує жити український народ, мусить стояти не тільки пам'ятник для загиблих рицарів України, але мусить бути возвігнутий монумент тій силі, яка забезпечує вічний порив народу до свободи і незалежності.»

В 70-их роках мені пощастило бути учасником першої експозиції музею в Берестечку. Це спонукало мене до праці над серією ліногравюр *Козацькі могили*, що саме її ілюструють незабутню в історії України подію: битву під Берестечком.

Перечитавши безліч історичної літератури, як документальної, так і художньої,— П'єра Шевальє, М. Аркаса, М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, М. Костомарова, Г. Сенкевича, М. Старицького, я зупинився над книжкою Ю. Тиса-Крохмалюка *Бої Б. Хмельницького*, де у розділі *Берестецька битва* подано глибокий аналіз подій в історичному аспекті минулого. Я взяв її за основу опису до альбому, доповнивши деякі історичні моменти іншими авторами.

Віталій Литвин

Preface

In our Ukraine, at the junction where three regions—Volhynia, Polissia and Galicia—meet, lies a sacred place for all Ukrainians, a town called Berestechko. In 1651 our ancestors fought a ruthless and bloody battle in which they were fighting for their freedom and for the dignity to live freely on their own land. Every year, in June, tens of thousands of people gather at this site to pay their deepest respect to this place, to honour those who fought and died for this land—a land they loved.

Today a museum stands here: Cossack Graves.

As years pass, time erases the traces of the past, but there lies with us an obligation to remember. We try to recreate an image of this distant past, bit by bit, unearthing that which has been lost under the cover of time. And the earth slowly reveals her secrets to us. Substantial archeological work has been conducted here under the guidance of I.K. Svyeshnikov. As a result of his work, genuine historical artifacts have been discovered on the site of the Battle of Berestechko, including weapons, armour, implements and various other objects of the era.

The historical memorial site Cossack Graves consists of the museum and the surrounding land. On the grounds stand two churches, the Mychaylivska Church, witness to the battle, which was moved in 1912 to the island Zhuravlycha from the village Ostriv, and Saint Heorhiy's Church, a mausoleum, in which lies a sarcophagus containing the remains of those who died here.

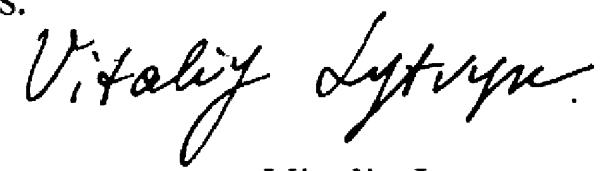
The churches are connected by an underground passage. Saint Heorhiy's Church was built before the First World War by architect V.M. Maksimov, a student of the Petersburg Academy of Fine Arts. It has an external altarpiece adorned with *Holopha*, a mural, painted by the renowned Ukrainian artist

I. Izhakevych. A stone cross, moved from the cemetery, stands behind the altar.

A lot of attention has been given lately to the renovations and improvements to the museum. The fate of the museum is also of great concern to those far away from Ukraine. Thus, thanks to an important initiative taken in Cleveland, Ohio, by Viroslav Labur, a special committee has been created to expand and reconstruct the historical memorial site, Cossack Graves. An excerpt from the committee's proclamation states their intentions: «On this land, which concentrated within itself all the potential national spirit of Ukraine and with it, vitalized and continues to enliven the Ukrainian people, must stand not only a memorial to the fallen heroes of Ukraine, but also a monument to the force that ensures the eternal desire of the nation for the freedom and independence.»

In the 1970s I had the honour of taking part in the museum's first exposition. This experience inspired me to work on the series of linoprints *Cossack Graves*, illustrating the Battle of Berestechko, a never-forgotten event in the history of Ukraine.

Having read a wealth of literature, fact-based, as well as fictional accounts of those historic events, including works by Pierre Chevalier, M. Arkas, M. Hrushevsky, N. Polonska-Vasylenko, M. Kostomarov, H. Sienkiewicz and M. Starytsky, I at last came across Y. Tys-Krochmaluk's *Battles of B. Khmelnytsky*. Tys-Krochmaluk's chapter on the Battle of Berestechko, which provides a deep analysis of those events, placing them within a historical context, became the basis of the text of this album. I have added various other details of the battle as described by other writers.

Vitaliy Lytvyn

A vant-propos

Il existe en Ukraine, aux frontières de trois régions, Volhynie, Podolie et Galicie, un lieu sacré pour tous les Ukrainiens qui s'appelle Berestetchko. Il y a longtemps, en 1651, nos ancêtres luttèrent dans une bataille cruelle et sanglante pour décider de leur destin, dans l'espoir de vivre librement et avec dignité sur leur terre. Et chaque année en juin, des milliers de personnes se rassemblent en ce lieu sacré, pour s'agenouiller et rendre hommage à ceux qui ont sacrifié leur vie pour cette terre aimée. Sur cette place existe un musée, Tombeaux des Cosaques.

Les années passent, et le temps efface les traces du passé, mais nous, les descendants, nous avons le devoir de nous remémorer notre histoire. Nous essayons de recréer la scène du passé lointain, recueillant petit à petit les faits historiques qui sombrent dans le néant du temps disparu, et la terre nous révèle ses secrets. Une grande fouille archéologique a été accomplie sous la direction de I. K. Svieshnikov. Grâce à ses travaux sur le site même de la bataille, on a fait des découvertes importantes telles que des armes et des objets de l'antiquité.

Le site historique des Tombeaux des Cosaques est formé du musée et des territoires avoisinants. Sur le terrain du musée se trouve l'église Mykhailivska, vieux témoin de ces événements qui a été transféré du village Ostriv à l'île Zhuravlykha en 1912, ainsi que l'église de Saint-Heorhij, un mausolée dont le sous-sol recèle un sarcophage qui contient les restes des morts.

Les deux églises sont reliées l'une à l'autre par des tunnels. L'église de Saint-Heorhij a été construite avant la Première Guerre mondiale par l'architecte V. M. Maksymov, étudiant de l'Académie des beaux-Arts de Saint-Pétersbourg. Son iconostase extérieure est décorée par une arche qui représente *Holhofa* du célèbre peintre ukrainien I. Yizhakevicz. Une

croix en pierre transférée du cimetière se trouve derrière l'autel. Dernièrement, beaucoup d'attention a été donnée aux rénovations et améliorations du musée. Même ceux qui sont loin des frontières de l'Ukraine se sentent concernés par le destin du musée. Ainsi, dans la ville américaine de Cleveland, grâce à l'initiative de Viroslav Labur, on a formé un comité qui a pour but d'ériger un monument commémoratif, Tombeaux des Cosaques. La proclamation de ce comité déclare: «Sur cette terre, où se concentre tout le potentiel de l'esprit de l'Ukraine, et qui nourrit l'esprit de toute la nation ukrainienne, là il doit y avoir non seulement un monument à la mémoire des soldats qui sont morts pour l'Ukraine, mais aussi un monument à la mémoire de cette force qui garantit le désir éternel de liberté et d'indépendance de la nation ukrainienne.»

Dans les années 1970, j'ai eu la chance d'être présent à la première exposition du musée. C'est cette visite qui m'a amené à créer la série de gravures *Tombeaux des Cosaques*, qui illustrent un événement inoubliable dans l'histoire de l'Ukraine: la bataille de Berestetchko.

Après avoir lu une grande quantité d'œuvres littéraires historiques, de documentaires et de romans—dont les ouvrages de Pierre Chevalier, M. Arkass, M. Hrouchevskyi, N. Polonska - Vasylenko, M. Kostomarov, H. Sienkiewicz et M. Starytskyi—, je me suis arrêté sur le livre de Y. Tys-Krochmaluk, *Batailles de B. Khmelnytskyi*. Dans son chapitre intitulé *Bataille de Berestetchko*, il présente une analyse approfondie des événements dans leur contexte historique. Dans mon album, j'ai basé les descriptions sur celles de ce livre et j'ai complété les autres moments historiques par des détails trouvés chez d'autres auteurs.

Vitaliy Lytvyn

Vitaliy Lytvyn

– Why have you blackened,
O green field?
– I have blackened from blood,
Shed for free liberty.
Near the town of Berestechko,
For four miles around,
The noble zaporozhtsi
Have covered me with their corpses.

T.H. Shevchenko

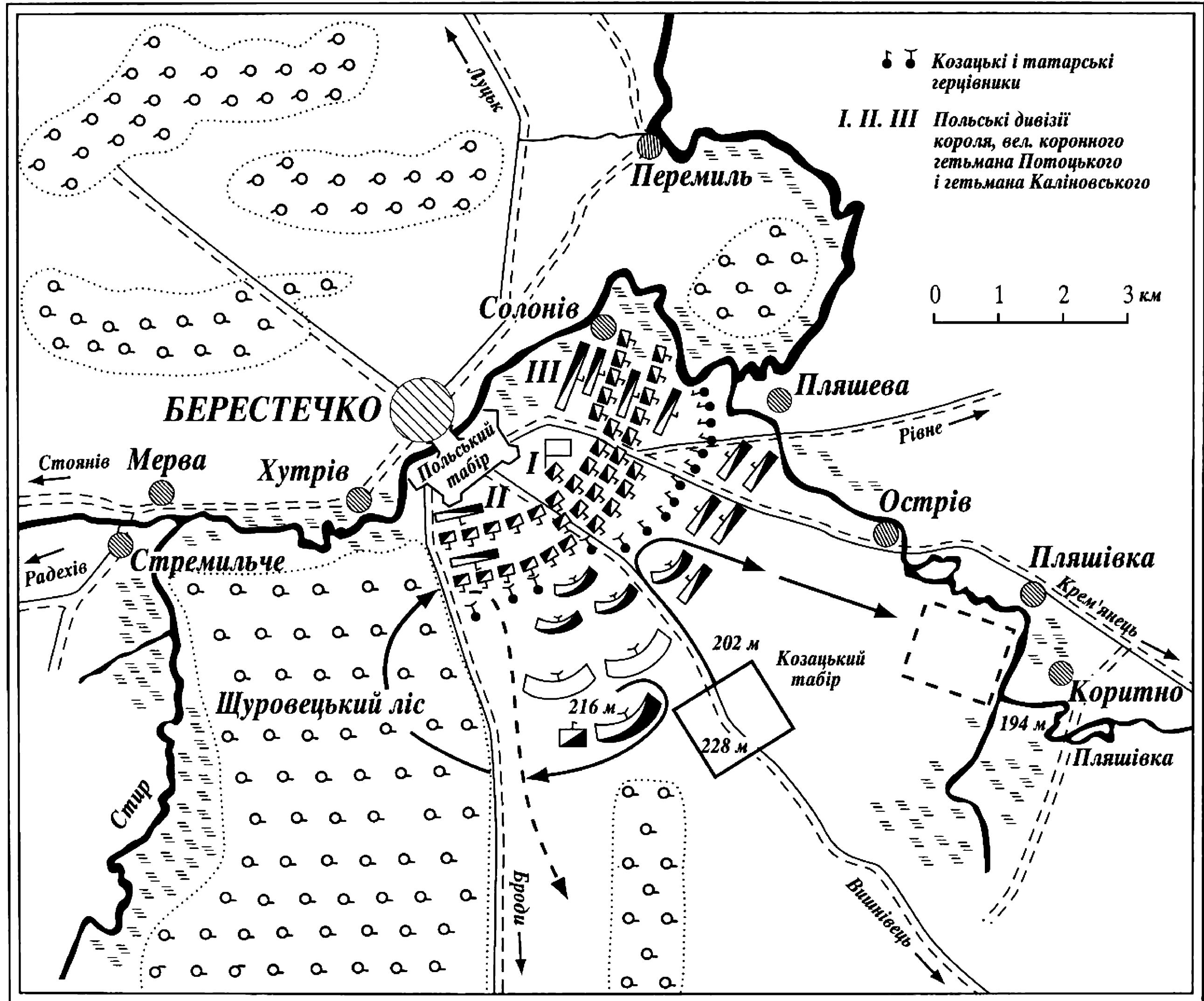
– Pourquoi t'es-tu obscurci,
Ô champ vert?
– Je suis noir du sang
Répandu pour la liberté libre.
Autour de la ville de Berestetchko,
Sur une étendue de quatre miles,
Les nobles zaporozhtsi
M'ont couvert de leurs corps morts.

T.H. Shevchenko

*– Ой чого ти почорніло,
Зелене поле?
– Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири мили
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили.*

Т.Г. Шевченко

Карта битви під Берестечком, 28 червня до 10 липня 1651 року.

The map of the Battle of Berestechko, June 28 to July 10, 1651.

La carte de la Bataille de Berestechko, 28 juin à 10 juillet 1651.

Битва під Берестечком

(Взято з книжки Ю. Тис-Крохмалюка *Бої Богдана Хмельницького в скороченні*)

В середині XVII століття всю Україну охопило полум'я пожеж. Тяжке безправне життя простого народу з одного боку і свавілля польських і українських магнатів з другого, в тодішній польській державі привели Україну до непокою і народ повстав. Очолив цей всенародний спротив гетьман війська запорізького Б. Хмельницький.

Хоч Хмельницький не хотів війни з Польщею і пробував по-мирному вирішити справу, у листах до шляхти, зібраної на соймики він писав так: «Мила нам наша батьківська земля, але природжена віра наша мусить бути ще миліша. Ми за неї завсіди радо вмирали. А тепер нам вдома насильство діється! Ми ні кому не хочемо чинити безправ'я, тільки своєї власності домагаємося. Але панове уніяти, що нам гвалтом забрали, нехай повернуть! Не приводіть нас до останнього одчаю! Не примушуйте нас, щоб ми шукали помочі деінде!» Але польський король Ян Казімір рішив уже війну.

Як описує Ю. Тис-Крохмалюк, у грудні 1650 року польський Сейм, нехтуючи Зборівською угодою з Богданом Хмельницьким, схвалив військовий набір на війну з Україною. Як і в ті часи польської навали на Московщину, мобілізували тоді понад сто тисяч люду. У лютому 1651 року відповідну мобілізацію проголосив і Хмельницький. Головна квартира гетьмана була в той час в Білій Церкві. В половині травня 1651 року розпочалося зосередження українського війська в районі Гончарих і Збаража. А Ян Казімір збирав своє військо під Сокалем. Хмельницький же за всяку ціну пробував забезпечити кордони, устійнені Зборівським договором.

Перша сутичка була з польським полководцем Каліновським: у його полку служили німці, що пройшли тридцятирічну війну — а тому на перших початках вони дій-

шли аж до Вінниці. Проте це відбірне військо зазнало поразки під Липівцем від українських загонів Богуна, Глуха і полтавців Пушкарена. Багато уваги присвятив тоді гетьман Хмельницький також Волині, Підляшшю і Смоленщині, де треба було блокувати литовські війська Радзивіла. У той час Радзивіл відверто виступав проти України.

І ось у березні Хмельницький зі своїми силами вирушив з-під Білої Церкви на захід. Було там понад сто тисяч людей, але із них вишколених вояків нарахувалось яких сорок тисяч: джури не мали відповідного озброєння і вишколу. А насправді ми не знаємо кількості усього українського війська, бо стихійний і неорганізований повстанський елемент ніхто не рахував... Під Берестечко прибули також і татари, союзники козаків у цьому поході: їх було не більше тридцяти тисяч. Ішли з військом також українські жінки-чаклунки, як називали їх поляки. Вони виконували обов'язки розвідниць, лікувальниць, кухарок тощо. А усього мав Хмельницький 16 полків під проводом досвідчених полководців. З ними було понад 130 гармат, як польових, так і важких.

Польський противник мав видиму перевагу над козаками. Там були чудово вишколені іноземні найманці із найсучаснішою зброєю. Поляки мали важку і напівважку кінноту, якої не було в українському війську (була тільки козацька і татарська легка кіннота). Проте козацька піхота мала можливість нейтралізувати важку кінноту. У таборі під Сокалем у очікуванні битви зібрались тоді півмільйона возів польської шляхти і півтора мільйона коней. В усіх тодішніх військах найважливішою була їх кіннота.

Довге очікування військ Хмельницького привело до нарікань і заворушень у польському таборі, — король не мав грошей, щоб платити вчасно за службу, — але нарешті ко-

заки і татари підійшли до Вишнівця, а король переніс свій табір з-під Сокала до Берестечка. Поляки правильно міркували, що Хмельницький збирається наступати, а тому вважали за доцільне якнайшвидше зайняти стратегічні переправи на річці Стир під Берестечком.

Невиясненим залишається, якими шляхами простувало військо Хмельницького до Берестечка. Була спроба заманити поляків під Дубно і там розпочати бій. Хмельницький ще й навмисно розпускат чутки, ніби він повертається вглиб України. Це збивало поляків з пантелику. Разом з козаками трьома групами йшла орда. В суботу 8 червня до українського війська приєднався кримський хан. Проте Хмельницький мав усе ще намір затягнути час, сподіваючись на розлад дисципліни в польському таборі, або й на якісь провокації з боку Туреччини і Московщини. Але врешті довелось стати віч-на-віч з противником під Берестечком.

Місце бою, як побачили відразу козацькі старшини, було небезпечне для поляків, але й невигідне для українців з татарами, особливо для кінноти, бо місцевість була багнista. Перші сутички почались у середу 28 червня. Козаки тоді відбили від поляків кілька тисяч коней на паші. Вдалося також розбити кілька відділів під командою Я. Вишневецького. 29 червня бій знову закінчився кривавою невдачою для поляків: у чистому полі зазнали розгрому полки коронного гетьмана М. Потоцького і С. Чарнецького. Але українська кіннота мала надто дрібні сили, щоб рушати на укріплений табір поляків. Того ж дня переправилась через річку Пляшівку перша частина козацьких головних сил і частина табору.

Вночі відбувались у обох таборах воєнні наради. У таборі Хмельницького, тому, що звечора цілий козацький табір і орда перейшли річку, вирішено було зайняти на світанку всі переправи. А в польському таборі вирішили розпочати головну битву відразу ж зранку, доки українське військо приготується до бою. Вирішили також розташуватись новим на той час строем на західно-європейський зразок — у «шахівницю», з відділами піхоти, кінноти і артилерії на переміну.

А вранці над територією завис туман, під прикриттям якого Хмельницький зайняв горби висотою 216 м, 228 м і

202 м. На найвищому пагорбі був центр козацького табору з піхотою. Перед табором стояла кіннота. При ній був сам гетьман. Ліве українське крило зайняли татари під проводом султана Амурата. Вони розташувались півмісяцем від козацького табору аж під ліс. Частина татарської кінноти була і на правому крилі разом з козаками. Обороні правого крила дуже шкодила багнista місцевість. Польське військо стало напроти: його явна перевага була в тому, що там була важка кіннота на обох флангах і багато артилерії на передніх позиціях.

Коло десятої години ранку туман розвівся і українська кіннота вирушила на герці. Поляки не відповідали на виклик, і таке «промацування противника» тривало до третьої години дня. Потім відповіло на виклик ліве крило польського війська. Цим загонам назустріч вийшла козацька кіннота, а з нею султанські татари і сілістрійські турки. Почалася кривава січа, і поляків тоді розбили, при чому центральні частини їхнього війська ніби-то мляво стояли осторонь і не втручалися. Але причина на те була: поляки розідали, що в лісі ховається козацька засідка і вона відразу ж опинилася б у тилу польських сил, якби центральні частини рушили з місця.

Гетьман планував обійти поляків лісами і вдарити з польського тилу та зайняти ширше поле бою, де легко було б маневрувати. Головна ж мета акції була — не допустити короля вглиб України. І коло восьмої години вечора козаки розташувались, де й планували, і потіснили польські сили. Але сталося непередбачене.

Від самого початку бою татари опинилися в невигідній для них позиції. З лівого боку вони не могли розміститися через несприятливі умови на місцевості — там був Щуро-вецький ліс, а тому їм довелося стати ближче до центру польського табору. Там же була встановлена сильна польська артилерія. Попавши під сильний артилерійський обстріл, татари зазнали відразу ж великих втрат. Загинув при тому брат хана, султан Амурат. А ще ж до того це був місяць байрам, коли мусульманам не вільно воювати — отже, ця акція кооперації між союзниками була погано спланована із стратегічного погляду. Після млявих і нерішучих акцій та після великих втрат татари кинулись утіка-

ти з поля бою. Козацький табір опинився без заслону з лівого флангу і коло дев'ятої години вечора почав відступати.

Польське військо, не розуміючи причин відступу, боялося засідки і не відважувалося гнатись за відступаючими, але всеодно поляки поволі просувалися вперед. Козацький табір завернув до річки Пляшівки і там між двома озерами, на багнистій, зарослій лозами місцевості козаки почали укріплюватися земляними валами й ровами. Українські втрати на той час були ще дрібні — яких чотириста загиблих козаків, а поляки втратили вбитими шість тисяч «рицарів у кольчугах і панцирях», як описують сучасники.

Татари ж відступали й далі, і за ними навздогін поскаяв сам Хмельницький зі своїм загоном, щоб перемовити хана. Ослаблене польське військо три дні відпочивало, не чіпаючи козацького табору, але Хмельницький не зміг вже скористатися тим ослабленням.

Тимчасом земляні фортифікації козаків, зроблені на швидкоруч, справили велике враження на поляків. Керував роботами досвідчений полковник Джалалій. Польські воєначальники сумнівались навіть, чи можна буде такий табір узяти. Але на бойовий дух козацтва негативно впливала відсутність Хмельницького і різні чутки про його долю — адже він був у відступаючому татарському таборі. Козацька старшина тимчасом провадила часті наради. Обговорювали три можливості: боронитись аж до приходу допомоги (бо поза табором ще залишалися бойові дружини козаків, які не вступали в битву); миритися з противником; або відступати, відстрілюючись, через річку і багнища. Вибрали третю можливість — відступати в Україну по тайки перед польським військом, використовуючи з найбільшою вигодою тактичне положення табору. Бо про велику битву без кінноти не можна було й думати.

Тимчасом поляки почали брати в оточення козацький табір і послали до Львова і Бродів по важку артилерію. П'ятого липня козаки відбили кілька пагорбів за табором. Тоді ж уночі зробив вдалу вилазку полковник Богун, і тільки німецький полк генерала Убальда змусив Богуна повернутись до табору. А шостого липня зі Львова прийшли важкі гармати. Почався обстріл козацького табору — та він не тривав довго, бо від частого використовував-

ння всі гармати порозривалися. В той же час полковник Джалалій почав із поляками переговори, аби затягнути час. На переговори поїхали полковники Гладкий, Петрашенко і Криса.

Король поставив важкі умови перемир'я: козаки мали видати гетьмана з сином Тимошем, старшину і шляхту, що пристали до козаків, і військові клейноди. — а тоді повернутись до старого козацького уставу, так званої Куруківської ординації з 1625 року. Козаки відповіли глумливо відмовою на такі принизливі умови польської сторони: вони ще дуже добре почувалися морально в той час. Полякам стало ясно, що українське військо не брало цих переговорів серйозно і не мало наміру миритись. Король наказав бити з гармат по табору, а одночасно поляки загатили річку нижче табору. Пляшівка розлилась і знищила деякі греблі та підмочила частину табору.

Восьмого і дев'ятої липня козаки перестали відстрілюватись із гармат: здавалося, що їм забракло пороху. Уночі з дев'ятої на десяте липня на воєнній нараді поляки вирішили вранці починати головний наступ. Та тоді ж вночі і змінили це рішення, бо отримали вістку, ніби-то Хмельницький повертається з підмогою і з татарами. Козаки ж готувалися до бою і не знали про зміну рішення противника. Вони постановили тієї ж ночі вийти з табору.

Опівночі заграла в таборі військова музика, загули бубни і котли. Козаки лаштувалися до переправи, будували греблі, вистелювали шлях усім, що було в таборі: шатрами, хмизом, одягом. І так збудували три переправи. Вранці ж відбулася сутичка козаків Богуна із кіннотою Лянцкоронського, який пробував перешкодити переправі. Сили обох загонів були рівні — по дві тисячі вояків з кожного боку. Богун продовжував прикривати вихід козаків із табору, виявляючи при цьому свій воєнний хист...

Історики по різному пишуть про цю нічну переправу, проте всі згадують, як вранці козакам вдалося вийти з оточення. Головні козацькі сили не були розбиті, хоч польський історик Рудавський пише, що яких десять тисяч козаків загинуло, відбиваючись від поляків, що насідали з тилу. В основному ж польське військо кинулось грабувати покинutий табір, у якому знайшли тільки 18 гармат, і лише

дрібніші відділи піддались наказові короля і вишли на вздогін козакам. Їм вдалося наздогнати невишколену групу ополченців — так звану *чернь* — яка хоч і виступала під прикриттям козацького загону, то все одно попала в паніку і з'юрмилась на переправі, зчинивши великий хаос. Багато людей, попадавши в багно, потопилося.

Цілий день витягали безборонних із болота і вимордовували хворих і поранених. Але ті, що мали зброю, за доброго віддавали своє життя. Одна козацька ватага — чоловік двісті чи триста — так відважно і по-рицарському ставила спротив на одному острівці річки Пляшівки, що Потоцький вирішив дарувати їм життя, якщо піддадуться. Піддавшись тискові переважаючої польської піхоти, вони відійшли в болото і відбивались вже поодинці — але ні один не піддався. Один із тієї ватаги дістався до човна і декілька годин продовжував відбиватись косою, не зважаючи на постріли. Польський король із цікавістю слідкував за тим нерівним боєм.

У книзі *Історія війни козаків проти Польщі П'єра Шевальє*, який супроводжував Яна Казіміра в його поході на Україну і був безпосереднім свідком Берестецької битви — документально засвідчено багато фактів з тих подій, і серед них подвиг Нечая — останнього воїна-оборонця острова.

На пропозиції короля здатися, що дарує йому волю, він відмовився, сказавши: «Ваша воля подібна ганчір'ю, що нічого не варта, краще вмерти героєм, ніж бути вашим підданим.» Коли німецькі найманці і польські жовніри кинулися у воду, щоб взяти цього відчайдушного хороброго козака живим, то, як пише П'єр Шевальє: «Хоч і пробитий чотирнадцятьма кулями, зустрів їх ще з великою завзятістю, що дуже здивувало військо і навіть його королівську величність, у присутності якого закінчився бій.»

Король приказав своїм воїнам поховати його з усіма воїнськими почестями. Його героїзм ставив як приклад іншим: «Якби я мав тисячу таких хоробрих воїнів — вся Європа була б у моїх ніг» — так промовив король. Принаймі таким залишився у пам'яті народу образ героя, що дійшов до нас у його легендах і піснях. Історики тих часів занотували ту битву як до того небувалу, найбільшу, найжорстокішу, а з боку українського народу геройчу.

Висліди

Обидві сторони, як українська, так і польська, зазнали втрат. Українські втрати справді не великі, порівняно до виконаного завдання. Число 10 000 подане польським істориком Рудавським, перебільшене, як перебільшені взагалі всі числові дані про тодішні війська. Українські джерела подають число вбитих і потоплених як чотири тисячі. В тому числі поляки вирізали багато хворих. Але, як пише Рудавський, Богун все-таки випровадив із табору в безпечне місце дев'яносто тисяч людей і 100 гармат. Поляки не відважились переслідувати козацьке військо, боячись заєдки в лісистій місцевості, і ні стратегічно, ні тактично не використали положення. Король був радий, що й так усе легко обійшлося.

Зате успіх вони зробили свою пропагандою, яка триває вже кілька століть. Була складена легенда про надзвичайний воєнний успіх короля. Таким чином у переконанні не тільки їхньому власному, але й українців, виникло уявлення про Берестечко як про жахливий розгром війська великого гетьмана Хмельницького. У світлі офіційної версії подій зникав величний чин полковника Івана Богуна, який у таких незавидних умовах зумів вивести з пастки 95 % усієї отaborеної армії. Офіційні джерела прикривають також ту незараадність польського війська, яке ні морально, ні фізично не було в силі використати цієї радісно проголошеної «перемоги». Немало істориків твердять, що поляки не використали цієї перемоги, бо її не було! Основні сили регулярного козацького війська були виведені і польські сили більше не наважувався продовжувати бойові операції. А через рік відбулася переможна битва Б. Хмельницького під Батогом, де загинув польський гетьман Каліновський.

Битва під Берестечком чітко визначила позиції воюючих сторін. Спільні класові інтереси змушували людей різних національностей, але одного соціального походження, об'єднуватись для боротьби проти гнобителів. Склад козацько-селянської армії не був однорідним. Переважну більшість у ньому становили козаки, селяни і ремісники українського походження. Були тут і білоруси, і поляки, а зокрема польські шляхтичі, які разом з українцями піднималися на боротьбу зі своїми класовими ворогами. На до-

помогу Україні прийшли також донські козаки. Склад королівської армії також не був однорідний. Крім регулярних полків, що складалися зі шляхтичів з корінної Польщі і Литви, було тут німецьке наймане військо, приватні війська польських магнатів, а також українських панів, таких як воєвода київський Адам Кісіль, князь Самуїл Карл Корецький, волинський підстолій князь Хома Козика, воєвода руський князь Ярема Вишневецький і багато інших. Незважаючи на своє українське походження, ці пани вірно служили шляхетській справі і воювали проти свого народу.

Польща згодом побачила свою помилку супроти України. Мудрі уми в Польщі домагалися порозуміння з Україною. Познанський воєвода Ян Лещинський писав: «Не козаки, а ми винні, бо дивимось на них згорда, не як на людей. Ба Бог показав, що це такі ж люди, як і інші, покарав нашу пиху, і тепер вони варті великої пошани, що так за-взято стояли за своєї вольності. Ми стали нище від них, бо вони бились за свободу, а ми за своє безсиле панування. Їх треба визнати за націю, а не за партію; даймо їм спокій і ніякими штучними способами не викликаймо інтриг і не розбиваймо їх... Нехай з ними буде така унія, як литовська.»

Затяжна битва виснажила обидві сторони і згодом привела Україну до Переяславської ради. В науковій праці Наталії Полонської-Василенко *Історія України* говориться: «Московський уряд вважав, що договір з Україною був дійсний тільки за життя Б. Хмельницького» Москва тільки згодом посягла на суверенітет України, знищила її вольності та привілеї, і український народ при цьому зазнав великих духовних, економічних і людських втрат. В історії новітньої України, що стала на шлях незалежності, відкрилась нова сторінка, де золотими літерами будуть викарбовані імена її синів і дочок, що відстоювали цю волю і віддали за неї своє життя.

Battle of Berestechko

(Condensed from Y. Tys-Krochmaluk's *Battles of Bohdan Khmelnytsky*)

In the mid-seventeenth century, Ukraine was engulfed in flames. A hard and unjust way of life for the common people on the one hand and the abuse of power by Polish and Ukrainian nobles on the other hand brought defiance to Ukraine while it was under Polish rule, and so the masses revolted. The national resistance movement was lead by hetman Bohdan Khmelnytsky of the Zaporozhian Cossack army.

Khmelnytsky did not want war, and tried to resolve the situation peacefully. In his letters to the Polish gentry gathered at a regional parliament, he wrote: «Beloved is our motherland to us, but more so is our faith. We have always been ready to die for it. Now at home there is oppression! We do not wish to cause any injustices, only secure what is ours. But dear gentlemen, that which has forcibly been taken from us must be returned! Do not drive us to desperate measures! Do not provoke us into searching for support elsewhere!» But the Polish king, Jan Casimir, had already decided on war.

As described by the historian Y. Tys-Krochmaluk, the Polish Sejm, in December 1650, disregarding the Zboriv Treaty with Bohdan Khmelnytsky, approved military mobilization for war against Ukraine. More than 100,000 men were called to arms, the same number as during the Polish invasions on Moscow. In February of 1651, Khmelnytsky announced his mobilization as well. At this time, the hetman's headquarters were at Bila Tzerkva. The centralization of the Ukrainian army began in mid-May, in the regions of Honchar and Zbarazh. Jan Casimir gathered his troops near Sokal. For his part, Khmelnytsky tried at all costs to safeguard the borders established by the Zboriv Treaty.

The first encounter was with the Polish colonel Kalinowski, with whom served the Germans who fought the Thirty Year War. At first, these troops had easily attained the city of Vinnytsia, but later they were defeated at Lypivets by the Ukrainian regiments led by Bohun, Hlukh and Poltava's Pushkarenko. Hetman Khmelnytsky had also given a lot of attention to the regions of Volhynia, Pidlyasha and Smolechin in

Western Ukraine, where Khmelnytsky had to block the Lithuanian army, which was under the command of General Radziwill. During this time, General Radziwill openly took a strong stand against Ukraine.

In March, Khmelnytsky moved his forces out of Bila Tserkva and headed west. There were more than 100,000 men, but only 40,000 were regular soldiers; the Cossack volunteers were both ill-equipped and poorly trained. The overall size of the Ukrainian forces is not known, however, since the hastily and poorly organized insurgent element was not counted. At Berestechko, close to 30,000 Tatar troops allied themselves with the Cossacks. Ukrainian women also contributed their efforts in the battle. Known to the Polish as *chaklounky*, they performed duties as scouts, medics and cooks. Altogether, Khmelnytsky had sixteen regiments under the command of experienced military leaders. With them they had over 130 field guns and pieces of heavy artillery.

The Polish army had a visible advantage over the Cossacks. Foreign mercenaries with excellent training and modern weapons were hired. The Polish had both dragoons and light cavalry, whereas the Cossacks and Tatars had only a light cavalry. But the Cossack infantry had the capability of neutralizing the Polish dragoons. At the camp at Sokal, half a million carriages carrying Polish nobles and one and a half million horses awaited the battle. In those days the most important part of the army was considered to be the cavalry.

The long wait for Khmelnytsky's army brought complaints and disturbances at the Polish camp—the king lacked funds to pay his mercenaries on time—but at last the Cossacks and Tatars arrived at Vyshnivets, and the king moved his camp up from Sokal to Berestechko. The Polish rightly assumed that Khmelnytsky was preparing an attack, and therefore judged it wise to quickly occupy strategic crossings on the River Styry near Berestechko.

It is unknown by which routes the Ukrainian army came to Berestechko. There was an attempt to lure the Polish forces

to Dubno and begin the battle there. As well, Khmelnytsky intentionally let out word that he was returning back to the heartland of Ukraine. This utterly confused the Polish. The Tatar horde rode in three groups along with the Cossacks. On Saturday, June 8, the Crimean khan joined forces with the Ukrainians. Khmelnytsky tried to prolong the time before the battle, hoping for either a break in discipline at the Polish camp or Turkish and Russian provocation. Finally the time came for the hetman to meet his rival face to face at Berestechko.

Cossack commanders immediately noticed the swampy site of the battle, first as a potential danger to the Polish, but also as disadvantageous to themselves and the Tatars, especially their cavalry. The first encounter began on Wednesday, June 28. The Cossacks succeeded in repelling the Polish and seized a few thousand of their horses on the pasture. They also managed to break up a few divisions that were under the command of J. Vyshnevetsky. The following day ended with terrible losses for the Polish forces, who suffered defeat in the open field at the hands of the crowned hetman M. Pototsky and S. Charnetsky. But the Ukrainian cavalry was not great enough in numbers to attack the fortified Polish camp. The same day, the first division of the Cossack main forces, along with a part of their camp, crossed the River Plyashiv.

That night, both camps planned their strategy for the following morning. In Khmelnytsky's camp it was decided to take over all the river crossings at sunrise, since the entire camp and Tatar hordes had already crossed the river the previous evening. The Polish camp decided to begin the main battle at daybreak, before the Ukrainian forces had a chance to prepare. They also decided to use the latest Western European tactic of the «chessboard», in which the infantry, cavalry and artillery divisions would alternate positions.

The next morning the land was covered by a dense fog. Under its cover, Khmelnytsky occupied three hills at heights of 216, 228 and 202 metres. The highest hill served as the centre of the Cossack camp and its infantry. Below the camp stood both the Ukrainian and Tatar cavalry. With them stood the hetman. The Tatars, under the command of Sultan Amurat, covered the Ukrainian left flank. They were deployed in a crescent formation under the Cossack camp and down to the edge of the forest. Part of the Tatar cavalry was also positioned

at the Cossack right wing. The swampy terrain made the defence of the right wing quite difficult. The Polish army was right before them, their advantage evident in the heavy cavalry along their flanks and in the large number of artillery pieces positioned at the front.

By ten o'clock in the morning the fog had lifted and the Ukrainian cavalry charged. The Polish forces did not respond immediately to this challenge. Such sorties, feeling out the enemy forces, continued to three o'clock that afternoon, when the taunt was answered by the Polish left wing. In response, the Cossack cavalry moved forward, followed by the sultan's Tatars and Silistra Turks. A bloody battle ensued, which ended in the defeat of Polish forces, while the central part of the Polish army, apparently, stood passively at a distance, without interfering. They had discovered that a Cossack company had set up an ambush in the forest: had the central forces moved out of place, they would have fallen into it.

The hetman planned to circle the enemy via the forest, in order to attack their rear positions and occupy a greater part of the field of battle, giving his troops room to manoeuvre. The primary objective of the battle was to prevent the king from moving deeper into Ukraine. And by eight o'clock in the evening, the Cossacks were encamped where they had planned and had tightened their grip on the Polish forces. But then something unforeseeable happened.

From the beginning of the battle, the Tatars found themselves in a very disadvantageous position. They were unable to position themselves on the left side of the camp, because of the unfavourable layout of the battle site—there was the Schurovets forest—therefore they were forced closer to the centre of the Polish camp, where lay much of the strong artillery. Having fallen under heavy bombardment, the Tatars suffered the loss of many men, among them the khan's brother, Sultan Amurat. It was also the month of the *Bairam*, during which Muslims are forbidden to fight. So, from a strategic standpoint, the whole plan of cooperation between the allies was poorly conceived. After weak and indecisive actions and great losses, the Tatars fled from the battlefield. The left flank of the Cossack camp was left unprotected, and by night, began to withdraw.

The Polish army, not understanding the reasons for the Tatars' withdrawal and fearing an ambush, did not pursue their enemy, though they slowly pressed forward. The Ukrainian forces turned towards the Plyashiv River and there, between two lakes and swamplands, they began fortifying the area with mounds and trenches. Ukrainian losses at the time were low, with some four hundred Cossacks dead, but the Polish forces had already lost six thousand «knights of armour and of cuirass», as they were referred to by contemporaries.

As the Tatars continued their retreat, Khmelnytsky himself followed in an effort to recall the khan. The weakened Polish army rested for three days without engaging the Cossacks, but Khmelnytsky could no longer seize this opportunity.

Meanwhile, the ground fortifications, built hastily by the Cossacks under the supervision of the well-trained Colonel Dzhalalii, made a big impression on the Polish. Their leaders even doubted the possibility of seizing such a well-defended camp. But the absence of Khmelnytsky and various rumours about his fate, since he was in the retreating Tatars' camp, dampened the military spirits of his Cossacks. During the course of this absence, Cossack commanders met frequently for consultations. They spoke of three viable resolutions: to fight until additional forces arrived (there still remained a company of Cossacks beyond the camp, which had not yet participated in the battle); to reconcile with the enemy; or to withdraw across the river and swamplands, all the while retaliating. They chose the third possibility, to secretly retreat back into Ukraine, using the tactical positioning of the camp to the best advantage. In their minds, to go to battle without a strong cavalry was unthinkable.

In the meantime, the Polish forces began surrounding the Cossack camp, while sending for more artillery from Lviv and Brody. On July 5, the Cossacks won back a few hills behind the camp. That night, Colonel Bohun's regiment successfully retreated, but an attack by General Ubald's German regiment forced Bohun to return to the main Cossack camp. On July 6 the Polish heavy artillery arrived from Lviv. The assault on the Cossack camp began, but did not last long, as the non-stop use of the cannons caused them to shatter to pieces. Shortly after, Colonel Dzhalalii began talks with the Polish officials in an ef-

fort to draw out the time. Colonels Hladky, Petrashenko and Krysa joined in these talks.

The king's conditions of the armistice were painful: the Cossacks were to hand over the hetman and his son Tymish, the officers and nobles who had joined the Cossacks, and all military insignia, and then return to the old Cossack order, based on the Kurukove Treaty of 1625. The Cossacks laughingly refused these demeaning conditions: their morale was still very high at the time. It became clear to the Polish, that the Ukrainian army was not taking the talks seriously and had no intentions of calling a truce. The king gave orders to besiege the camp and also to dam the river below it. As a result, the Plyashiv River overflowed, destroying sections of the dam and flooding part of the camp.

By July 8 and 9, the Cossacks stopped their return fire, apparently running out of gunpowder. During Polish deliberations on the night of July 9, it was decided to initiate the main assault in the morning. Later that night, upon receiving news of Khmelnytsky's supposed return with the Tatars, they changed their plans. The Cossacks, unaware of these changes in Polish strategy, continued to prepare for the battle. They decided to leave the encampment that same night.

At midnight, the camp sounded with music and the thunder of drums. The Cossacks began preparing their retreat, building dams and laying out crossings over the river with everything they had in the camp—clothing, brush wood and tents. They built three crossings. In the morning, a battle took place between Colonel Bohun's regiment and Lyantzkoron's cavalry, which was attempting to keep the Cossacks from crossing the river. The strength of both forces was equal, with two thousand men on each side. Bohun continued to cover the departure of the Cossacks from their camp, displaying his military skill.

Historians tell different accounts of that night's undertakings, but all mention the successful early morning withdrawal of the Cossacks. The main Cossack forces remained intact, though, as the Polish historian Rudawski writes, some ten thousand Cossacks perished fighting off the Polish while retreating. The main Polish army pillaged the deserted Cossack camp, where only eighteen artillery guns were found. Only

smaller divisions obeyed the king's orders and pursued the Cossacks. They caught up with a group of untrained gunmen, so-called *chern* who, although withdrawing under the protection of the Cossacks' cover, fell into panic and crowded the river crossings, creating general chaos. Many people fell into the swamps and drowned.

All day the Polish forces pulled unarmed men out of the swamps, slaying the wounded and the sick. But those with weapons gave up their lives at great cost to the Poles. One Cossack company of about two or three hundred men made a stand on an island on the Plyashiv River, where they fought with such ferocity and courage that Pototsky offered to spare their lives in exchange for surrender. Overwhelmed by the sheer numbers of the Polish infantry, the Cossacks retreated—every man on his own, rather than as a unit—across the swamps, but not one surrendered. One Cossack reached a boat, where, armed only with a scythe, he fought off any Polish assault for several hours. The king watched in wonder this unequal battle.

Pierre Chevalier, who accompanied Jan Casimir in his march on Ukraine and who personally witnessed the Battle of Berestechko, documented these events in his book, *The History of the Cossack Wars Against Poland*. He also recorded the outstanding deed of Nechai, the last warrior and guardian of the island. In return for surrender, the Polish king offered to grant him the gift of freedom. Nechai spurned the ruler, saying, «Your freedom is like a rag, worthless! Better to die a hero than to be your servant!» When the German mercenaries and Polish soldiers stormed into the water to seize this brave Cossack, writes Chevalier, Nechai, though pierced by fourteen bullets, met his enemy with such fierce determination as to bewilder both the army and the king himself, who witnessed the end of the battle.

The king ordered his soldiers to bury Nechai with the highest military honours. He used the Cossack's heroism as an example for others, pronouncing: «If I had only one thousand such brave warriors, all of Europe would be at my feet!» That is the image of the hero that stayed in the memory of the people and comes to us through legends and folk songs. Seventeenth-century historians noted the Battle of Berestechko as

the greatest, most barbaric and extraordinary battle ever and—as for the Ukrainian people—a heroic battle.

Aftermath

Both the Ukrainian and Polish sides suffered losses. Considering what was accomplished, Ukrainian losses were not great. According to the historian Rudawski, that count stood at ten thousand dead. This total is exaggerated, as were all reports about the armies of those times. Ukrainian sources claim that four thousand drowned and perished, including those wounded who were killed by the Polish army. Nevertheless, Bohun lead ninety thousand soldiers to safety. The Polish forces did not risk following the Cossack army, for fear of being ambushed. As it was, the king was pleased to get off as easily as they did.

Still, the perceived success of the battle was used as Polish propaganda, and this version of events has lasted many centuries. Legend spoke of an extraordinary defeat at Berestechko, one that glorified the military triumphs of the king. This not only convinced the Polish, but also Ukrainians, that Berestechko was the site of a startling conquest over the army of the great hetman Khmelnytsky. The accomplishments of Colonel Ivan Bohun are neglected in light of this interpretation. In such dire circumstances, Bohun lead to safety 95 percent of the encamped Ukrainian forces. The official histories also fail to mention the desolation of the Polish army, which had neither the moral nor physical strength to take advantage of the proclaimed victory. There are many historians who assert that the Polish army did not take advantage of this victory, because it did not occur! The main forces of the regular Cossack army retreated safely, and the Polish forces no longer dared to continue the military operations. And a year later, Khmelnytsky defeated the Polish army at Batih, where Polish hetman Kalinowski died.

The Battle of Berestechko clearly determined the positions of the warring sides. Joint class concerns forced people of different nationalities but similar social class to unite together in a battle against the oppressor. The Ukrainian Cossack army was not homogenous. It was composed mainly of Cossacks,

peasants and artisans of Ukrainian origin, but with them allied Belorussians and Poles, including Polish noblemen, in the revolt against their class enemies. Cossacks from the Don Region also came to the assistance of Ukraine.

The king's army also was not homogenous. Besides the regular army regiments, which were made up of Polish and Latvian gentry, there were also a German mercenary army and the private armies of both Polish nobles and Ukrainian lords. Among these Ukrainian lords were Kyiv's voivode Adam Kysil, duke Samuil Carl Koretsky, Volhynian sub-regent prince Choma Kozyka, and voivode Rus' prince Jarema Vyhnevetsky. Regardless of their Ukrainian origin, these lords served their aristocratic ambitions and fought against their own people.

Poland eventually realized its mistake against Ukraine. Prudent minds in Poland wished to come to an understanding with Ukraine. Posnan's voivode, Jan Leszczynski, wrote, «Not the Cossacks, but we are guilty, rather than looking at them as humans, we look down at them. But God showed that they are people, like others. He punished us for our arrogance and now they are worthy of great respect, because they, with so much courage and passion, stood for their freedoms. Now we stand beneath them, because they fought for their independence and we for our impotent dominion. We must recognize them as a nation, not as a party: give them peace and by no means call forth intrigue or defeat... let us form a union with them as the one we have with Lithuania.»

The long battle weakened both sides, eventually leading Ukraine to the Pereiaslav Treaty. «The Moscow government looked upon the treaty with Ukraine as real only during the life of Khmelnytsky», writes historian Natalie Polonska-Vasylenko in her scholarly work, *History of Ukraine*. It was only later that Moscow destroyed Ukraine's sovereignty and took away its rights and freedoms. Ukrainian people have endured devastating spiritual, economic and human losses. The modern history of an independent Ukraine has turned a new page, upon which will be written in gold the names of her greatest sons and daughters, who rose up and gave their lives to defend this freedom.

Bataille de Berestetchko

(Condensé à partir de *Batailles de B. Khmelnytskyi* de Y. Tys-Krochmaluk)

Au milieu du XVIIe siècle, toute l'Ukraine était en flammes. D'une part le manque de justice et la vie misérable du peuple, et d'autre part la tyrannie des aristocrates polonais et ukrainiens dans l'État polonais à cette époque contribuaient à l'esprit rebelle qui mena le peuple ukrainien à la révolution. Bohdan Khmelnytskyi, hetman de l'armée zaporogue, devint le chef de cette révolte nationale.

Khmelnytskyi ne voulait pas la guerre avec la Pologne. Il fit donc des efforts pour résoudre le problème de façon pacifique. Dans ses lettres à la noblesse qui se réunissait dans le parlement régional, il écrivit: «Notre patrie nous est bien chère, mais notre foi native nous l'est encore plus. Nous étions toujours prêts à mourir pour elle. Mais maintenant, nous sommes violés sur notre terre. Nous ne voulons faire de mal à personne. Nous voulons seulement sauvegarder ce qui nous appartient. Mais les Uniates doivent nous rendre ce qu'ils ont pris par la force. Ne nous astreignez pas à chercher de l'aide ailleurs!» Mais le roi Jean Casimir avait déjà décidé de déclarer la guerre.

Comme l'a décrit Y. Tys-Krochmaluk, en décembre 1650, le Sojm polonais, ignorant le traité de Zboriv avec Khmelnytskyi, proclamait la guerre contre l'Ukraine. Les Polonais mobilisèrent plus de cent mille soldats, le même nombre que lors de la guerre contre la Moscovie. En février 1651, Khmelnytskyi déclarait à son tour une mobilisation. Son quartier général était situé à Bila Tserkva. À la mi-mai 1651, les troupes commencèrent à se concentrer dans la région de Honczarykha et Zbarazh. Jean Casimir regroupait son armée près de Sokal. Pour sa part, Khmelnytskyi voulait à tout prix sauvegarder les frontières établies par le traité de Zboriv.

Le premier combat eut lieu avec le colonel polonais Kalinowski, dans le régiment duquel servaient des Allemands qui avaient fait la guerre de Trente Ans. Au début, ces troupes ont facilement atteint la ville de Vinnytsia, mais plus tard, elles ont subi une défaite à Lypivec, aux mains des escadrons de

Bohoun, Hlukh et Pouchkarenko de Poltava. En même temps, Khmelnytskyi a dû tourner son attention vers Volhynie, Podlachie et Smolenscyna, où il devait bloquer les armées de Radziwill de Lituanie, général qui s'était prononcé ouvertement contre l'Ukraine.

En mars, Khmelnytskyi a quitté Bila Tserkva et a commencé sa marche vers l'ouest. Il avait sous son commandement cent mille soldats, mais seulement quarante mille d'entre eux étaient préalablement entraînés; les plantons n'avaient pas même d'armes convenables. À vrai dire, on ne connaît toujours pas l'étendue exacte de l'armée ukrainienne à ce moment, car on n'a pas compté les insurgés qui manquaient d'organisation. Les Tatars, alliés des Cosaques durant cette campagne, sont aussi arrivés à Berestetchko, pas plus de trente mille hommes. Avec l'armée marchaient aussi des femmes ukrainiennes, nommées «tczaklunki» par les Polonais. Elles étaient là pour faire la cuisine, soigner les blessés et faire de la reconnaissance. Khmelnytskyi avait seize régiments en tout, tous sous le commandement de colonels expérimentés. Il disposait de cent trente canons de campagne et canons lourds.

Les adversaires polonais jouissaient d'un avantage évident: leurs mercenaires étaient bien entraînés et avec les armes les plus modernes. De plus, les Polonais avaient à leur disposition la grosse cavalerie, les cuirassiers et la cavalerie de ligne, tandis que les Cosaques et les Tatars n'avaient que la cavalerie légère. Pourtant, l'infanterie des Cosaques était tout à fait capable de neutraliser la grosse cavalerie polonaise. À Sokal, au camp polonais, environ un demi-million de chars de la noblesse polonaise se sont rassemblés, avec un million et demi de chevaux, dans l'attente de l'armée de Khmelnytskyi. Dans toutes les armées de cette époque, la cavalerie jouait un rôle de la plus haute importance.

La longue attente de l'armée de Khmelnytskyi avait provoqué du mécontentement et des émeutes chez les soldats polonais, car le roi n'avait pas assez d'argent pour les payer. Mais

enfin les Cosaques et les Tatars s'approchèrent de Vychnevets, et le roi déplaça son camp de Sokal à Berestetchko. Les Polonais s'étaient doutés que Khmelnytskyi se préparait à les attaquer et ils jugèrent nécessaire d'occuper les passages stratégiques sur la rivière Styr, près de Berestetchko. On ne sait pas quelle direction Khmelnytskyi avait empruntée pour arriver à Berestetchko, mais on sait qu'il avait essayé d'attirer les Polonais vers Doubno et de commencer la bataille là. Il répandit aussi de fausses nouvelles quant à son retour au centre de l'Ukraine. Cela causa donc de la confusion parmi les Polonais.

Les Cosaques étaient accompagnés de trois divisions de Tatars. Le samedi 8 juin, le khan de la Crimée s'est joint à l'armée ukrainienne. Khmelnytskyi avait toujours l'intention de gagner du temps, espérant une dissension dans le camp des Polonais ou une provocation quelconque de la part de la Turquie ou de la Moscovie. Finalement, il a dû faire face à l'ennemi à Berestetchko.

Les officiers cosaques se rendirent compte que le champ de bataille était dangereux pour les Polonais, mais il était aussi assez difficile pour eux-mêmes et les Tatars, surtout pour leur cavalerie, à cause du terrain marécageux. Ainsi, les premiers combats commencèrent dès le mercredi 28 juin. Les Cosaques ont réussi à repousser les Polonais, à capturer plusieurs milliers de chevaux et à disperser quelques divisions qui étaient sous le commandement de J. Vychnevetskyi. Le 29 juin, ce fut la défaite des régiments polonais du hetman couronné M. Potocki et de S. Tcharnecki. Toutefois, la cavalerie ukrainienne n'était pas assez forte pour marcher contre le camp fortifié des Polonais. Ce jour-là, la première partie de l'armée cosaque principale et une partie du camp ont traversé la rivière Plashivka.

Dans la nuit, on tint aux deux camps des réunions pour discuter de stratégie militaire. Tout le camp et les Tatars traversaient déjà la rivière, et dans le camp de Khmelnytskyi on décida d'occuper dès l'aube toutes les traverses de la rivière. Dans le camp polonais, on décida d'entreprendre le combat principal dès le matin, jusqu'à ce que l'armée ukrainienne se prépare pour la bataille. Les Polonais décidèrent de déployer leurs troupes comme on le faisait alors en Europe de l'Ouest, en forme d'échiquier, avec des divisions d'infanterie alternant avec la cavalerie et l'artillerie.

Au matin, un brouillard épais couvrait tout le territoire; grâce à lui, Khmelnytskyi put prendre position sur des collines hautes de 216 m, 228 m et 202 m. Sur la plus haute se situait la partie principale du camp des Cosaques, avec l'infanterie et la cavalerie devant elle, et avec le hetman lui-même en tête. Les Tatars, sous le commandement du sultan Amurat, assumaient la position du flanc gauche, déployés en forme de croissant s'étendant du camp des Cosaques jusqu'au bois. Une autre partie de la cavalerie des Tatars était aussi sur le flanc droit, car le terrain marécageux en rendait la défense très difficile. L'armée polonaise prit position en face. Sa supériorité évidente était due à la présence de cavalerie lourde sur ses deux flancs et de beaucoup d'artillerie dans les positions avant.

Vers 10 heures, le brouillard s'est dissipé et la cavalerie ukrainienne a avancé. Les Polonais ne répondirent pas immédiatement au défi. Ce n'est qu'à 15 heures que le flanc gauche de l'armée polonaise riposta enfin. La cavalerie des Cosaques s'avança alors pour la contrer, accompagnée par la cavalerie des Tatars du sultan et celle des Turcs de Silistra. Il s'ensuivit une bataille sanglante qui finit par la défaite des Polonais, bien que la partie centrale de leur armée se soit tenue à distance sans intervenir. En effet, les Polonais s'étaient aperçus que les Cosaques se cachaient dans le bois, et avaient compris que si les lignes centrales polonaises se déplaçaient, les Cosaques se trouveraient avantageusement derrière elles.

La stratégie du hetman était d'encercler les Polonais par la voie des bois et de frapper l'arrière-flanc de leur armée pour faciliter les manœuvres. L'objectif principal consistait à empêcher le roi de pénétrer au centre de l'Ukraine. Vers 20 heures, les Cosaques se sont donc déployés d'une telle façon qu'ils ont cerné les forces polonaises. Mais les événements se déroulèrent d'une manière inattendue.

Dès le commencement de la bataille, les Tatars se sont trouvés dans une situation difficile. Sur le côté gauche, ils étaient incapables d'occuper une position favorable à cause des mauvaises conditions du terrain local, le bois Szczurovetsky. Ils étaient par conséquent obligés de s'approcher du camp polonais. Là, ils se trouvaient en présence d'une artillerie, assez forte. Étant au milieu des tirs de l'artillerie, les forces tatares ont rapidement subi de grandes pertes. Pendant cette

bataille, notamment, le frère du khan, le sultan Amurat, est décédé. C'était de plus le temps de la lune *Bairam*, moment où il est interdit aux musulmans de se battre. Alors, toute coopération stratégique entre les alliés était mal planifiée. Après plusieurs attaques confuses et de grandes pertes, les Tatars se sont mis à fuir le champ de bataille. Le camp des Cosaques s'est trouvé sans protection sur le flanc gauche, ce qui les força à commencer à reculer vers 21 heures.

L'armée polonaise, ignorant la raison du recul, craignit un piège et ne poursuivit pas les Tatars. Néanmoins, les Polonais avançaient lentement. Le camp des Cosaques a bifurqué à la petite rivière Plashivka et là, entre deux lacs, sur un terrain marécageux couvert d'osiers, les Cosaques commencèrent à renforcer leurs positions. Ils construisirent des fosses et des remparts de terre. Les pertes ukrainiennes à ce moment étaient minimes, environ quatre cents morts, tandis que les Polonais avaient déjà perdu six mille soldats, «guerriers en cotte de mailles et en cuirasse», comme l'ont décrit les témoins.

Les Tatars reculaient toujours, suivis du hetman Khmelnytskyi lui-même et de son contingent, le hetman voulant convaincre le khan de ne pas quitter le champ de bataille. Les soldats polonais, affaiblis, se reposèrent pendant trois jours et ne s'approchèrent pas du camp des Cosaques. Toutefois, Khmelnytskyi ne pouvait plus profiter de cette faiblesse des Polonais.

Entre-temps, les fortifications de terre construites par les Cosaques sous le commandement du colonel expérimenté Dzalalij avaient impressionné les Polonais. Les commandants avaient peu d'espoir de dominer un camp si bien protégé. Malheureusement, l'absence de Khmelnytskyi ainsi que les rumeurs qui couraient le concernant parce qu'il était à ce moment dans le camp des Tatars avaient un effet néfaste sur l'esprit militaire de ses troupes. Les officiers cosaques tenaient fréquemment des conseils de guerre. Ils discutaient les trois choix qu'ils avaient: se défendre jusqu'à l'arrivée de l'aide (puisque au-delà du camp attendaient des contingents de Cosaques qui ne s'étaient pas encore joints à la bataille), faire la paix avec l'ennemi, ou se reculer en traversant la rivière et le marécage tout en tirant. Ils ont finalement décidé de reculer secrètement en direction de l'Ukraine, tout en profitant de leur position stratégique. Ils ne pouvaient évidemment pas mener une bataille sans cavalerie.

Entre-temps, les Polonais commencèrent à encercler le camp des Cosaques et dépêchèrent des messagers à Lviv et à Brody pour recevoir des renforts d'artillerie. Le 5 juillet, les Cosaques réussirent à pousser les Polonais à plusieurs remparts au-delà du camp. Le colonel Bohoun sortit victorieux d'une attaque pendant la nuit, mais le bataillon allemand du général Ubald le força à retourner au camp. Le 6 juillet, des canons lourds arrivèrent de Lviv. On tira sur le camp mais cette opération fut brève, car l'usage constant des canons occasionna leur bris. Pour gagner du temps, le colonel Dzalalij commença alors des pourparlers avec les Polonais. Les colonels Hladkyi, Petrachenko et Krysa y ont pris part.

Les conditions de paix dictées par le roi étaient très sévères: les Cosaques devaient livrer le hetman Khmelnytskyi ainsi que son fils, Tymich, tous les officiers et l'aristocratie *shliakhta* qui avaient appuyé les Cosaques ainsi que les insignes militaires. Après, ils devaient retourner au vieil ordre des Cosaques de l'an 1625, nommé l'ordination de Kouroukove. Les Cosaques refusèrent avec mépris ces conditions humiliantes. Ils se sentaient encore assez forts moralement. Les Polonais se rendirent vite compte que l'armée ukrainienne ne prenait pas au sérieux les pourparlers et qu'elle n'avait pas l'intention de faire la paix. Le roi a donc donné l'ordre de bombarder le camp. En même temps, les Polonais ont endigué la rivière Plashivka en bas du camp. Les eaux de la rivière ont détruit les barrages et une partie du camp cosaque.

Les 8 et 9 juillet, les Cosaques cessèrent de tirer du canon. On croit qu'ils auraient manqué de poudre. Pendant la nuit du 9 au 10 juillet, les Polonais décidèrent d'entreprendre l'offensive principale contre les Cosaques le matin même, mais ils changèrent leurs plans en apprenant que Khmelnytskyi était de retour avec les Tatars et des renforts. Les Cosaques se préparaient pour la bataille, ignorant les changements dans les plans de leurs adversaires. Ils quittèrent donc le camp le soir même.

À minuit, la musique militaire commença à jouer: tambours et timbales battaient. Les Cosaques s'apprêtaient à traverser. On construisait les digues et on frayait la voie avec tous ceux qui étaient au camp. On se servait de tentes, de broussailles, de vêtements. Ainsi, les Cosaques ont fait trois traversées. Le matin,

le colonel Bohoun a mené un combat contre la cavalerie de Lanskoronskyi qui avait essayé d'empêcher le passage des Cosaques. Les deux escadrons comptaient deux mille soldats. Bohoun continuait à couvrir les traces du passage des Cosaques au-delà du camp, démontrant ainsi son habileté militaire.

Les historiens rapportent de différentes façons les événements de cette nuit-là, mais tous mentionnent ce passage des Cosaques le matin du 10 juillet hors de leur enceinte. Les forces principales des Cosaques n'ont pas été entièrement détruites, mais l'historien polonais Rudawski écrit qu'environ dix mille Cosaques ont péri en se défendant contre des Polonais qui les attaquaient par-derrière. La plus grande partie de l'armée polonaise s'est mise à dépouiller le camp abandonné, où ils n'ont trouvé que dix-huit canons. Seulement quelques détachements, qui avaient été ordonnés par le roi, se sont mis à la poursuite des Cosaques. Ils ont bientôt réussi à rattraper les soldats mal entraînés qu'on nommait *tczern*. Bien qu'ils se soient retirés sous la protection des Cosaques, ces soldats étaient pris de panique et ont créé une confusion générale. Beaucoup de *tczern* ont péri, noyés dans les marécages.

Toute la journée, les Polonais tirèrent sur les Cosaques dépourvus d'armes dans les marécages et ils massacrèrent les malades et les blessés. Mais les Cosaques qui avaient des armes se défendirent très bravement. Un bataillon de deux cents à trois cents hommes luttait sur une île de la rivière Plashivka. Ces hommes ont tellement impressionné Potocki qu'il leur promit de leur épargner la vie s'ils se livraient, mais les Cosaques ont refusé. Pas un seul ne s'est rendu et tous sont morts au combat. L'un d'eux s'échappa en bateau et se défendit pendant deux heures avec une fauille tandis qu'on tirait sur lui. Le roi polonais s'est beaucoup intéressé à ce combat remarquable.

Dans le livre *L'Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne*, écrit par Pierre Chevalier, qui a accompagné le roi Jean Casimir dans sa marche sur l'Ukraine et qui fut témoin de la bataille de Berestetchko, plusieurs faits rapportés touchent ces événements. Parmi eux se trouvent les exploits héroïques de Neschay, le dernier défenseur de l'île. Au roi qui lui proposait de capituler et de gagner ainsi sa liberté, Neschay répondit: «Votre liberté est comme un chiffon sans valeur. Il

vaut mieux mourir en héros que devenir votre serviteur.» Les mercenaires allemands et les soldats polonais se sont jetés à l'eau pour capturer vivant ce soldat courageux, mais, comme l'écrit Pierre Chevalier, «bien que Neschay fût atteint de quatorze balles, il se battait avec courage, ce qui a beaucoup impressionné l'armée polonaise et le roi lui-même, qui assistait à la fin de la bataille.»

Le roi a ensuite ordonné aux soldats d'organiser un enterrement solennel pour Neschay, avec tous les honneurs militaires qui lui étaient dus. L'héroïsme de Neschay servit dès lors d'exemple. Le roi disait: «Si j'avais mille soldats aussi courageux, toute l'Europe serait à mes pieds.» C'est sous ce jour que le portrait du héros se préserve dans la mémoire du peuple ukrainien dans les légendes et les chansons. Selon les historiens de cette époque, cette bataille sans précédent fut l'une des plus grandes, des plus féroces, et, de la part de la nation ukrainienne, une bataille héroïque.

Conclusion

Somme toute, les deux côtés, ukrainien et polonais, ont bien entendu subi des pertes. Les pertes ukrainiennes furent minimes si on les compare avec le grand tour de force qu'ils ont réalisé. Le total de dix mille morts mentionné par Rudawski est exagéré, ainsi que tout ce qui concerne le nombre des troupes et des morts. Les sources ukrainiennes évaluent plutôt le total des morts et des noyés à quatre mille. Et dans ce nombre, les Polonais ont massacré beaucoup de malades. Mais n'oublions pas que Bohoun a réussi à faire sortir quarante-vingt-dix mille Cosaques et cent canons du camp. Les Polonais n'ont pas osé poursuivre l'armée des Cosaques, ayant peur d'un piège dans le bois. Pour sa part, le roi était content que tout se soit assez bien passé.

Ainsi, les Polonais ont répandu l'histoire de leur grand succès, et cette renommée dura plusieurs siècles. On a même créé une légende qui racontait la grande victoire du roi polonais à Berestetchko. C'est ainsi que la croyance s'est enracinée chez les Polonais, de même que chez les Ukrainiens, que l'armée du grand hetman Khmelnytskyi avait subi une défaite totale à Berestetchko. Devant une telle interprétation des faits, les actes héroïques du colonel Bohoun n'ont pas été appréciés

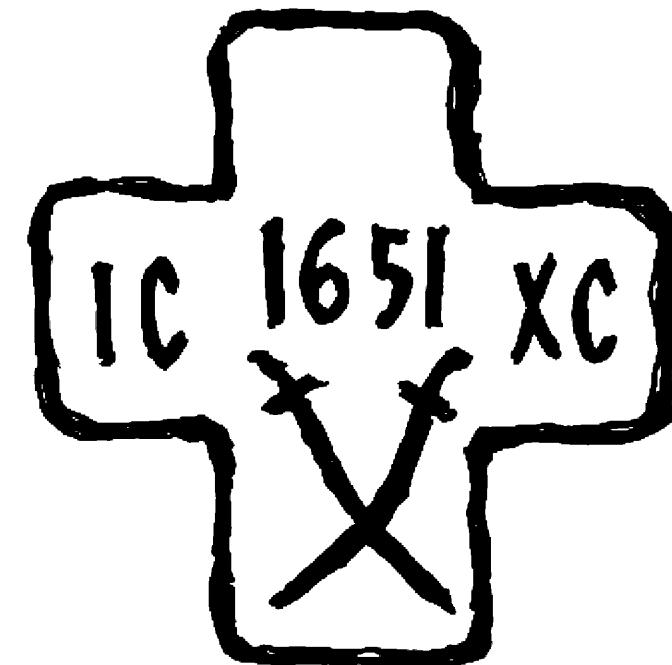
à leur juste valeur. Pourtant, il a très habilement réussi à mener quatre-vingt-quinze pour cent de son armée hors du camp entouré par l'armée polonaise. De plus, l'histoire ne tient pas compte du fait que les Polonais ont raté une belle occasion de mener leur prétendue victoire à terme, n'ayant ni la force morale ni la force physique de poursuivre les Cosaques. Il y a plusieurs historiens qui affirment que les Polonais n'ont pas profité de leur victoire parce que ce n'était pas une victoire! La majeure partie des forces régulières des Cosaques réussirent une percée hors du camp sans que les Polonais se lancent à leur poursuite. Un an plus tard, Khmelnytskyi réalisait une importante victoire à Batih. C'est au cours de cette bataille que le hetman polonais Kalinowski a péri.

La bataille a nettement influé sur les deux côtés ennemis. Les intérêts communs des peuples de nationalités différentes mais venant des mêmes niveaux sociaux les ont obligés à se réunir dans la guerre contre leurs oppresseurs. L'armée ukrainienne n'était donc pas composée de façon homogène. La majorité des soldats étaient des Cosaques, des paysans et des artisans d'origine ukrainienne. Il y avait aussi des Biélorusses et des Polonais, surtout des nobles polonais qui se levaient avec des Ukrainiens contre ceux qui étaient leurs «ennemis de classe». Les Cosaques de la rivière Don sont aussi venus en aide à l'Ukraine. L'armée polonaise n'était pas homogène non plus. En plus des régiments réguliers composés de nobles de la Pologne et de la Lituanie, l'armée polonaise regroupait des soldats allemands mercenaires, des armées «privées» des magnats polonais et des seigneurs ukrainiens, par exemple celles de Adam Kisil, voïvode de Kiev, du duc Samuil Charles Koretskyi, du prince sous-régent de Volhynie Khoma Kozyk, du prince Jerome Vychnevetskyi, voïvode de Rous', et beaucoup d'autres. Sans égards à leur origine ukrainienne, ces nobles ont fidèlement servi les intérêts de la noblesse et ont lutté contre leur propre nation.

Par la suite, la Pologne a reconnu son erreur à l'égard de l'Ukraine. En fait, les gens sages en Pologne ont toujours voulu s'entendre avec l'Ukraine. Le gouverneur de Poznan, Jan Leszczynski, écrit: «Ce ne sont pas les Cosaques qui sont coupables, mais nous, nous-mêmes, parce que dans notre arrogance nous les regardons comme des créatures pas tout à fait

humaines. Pourtant, Dieu nous a montré qu'ils sont des gens comme tous les autres, et il nous a puni pour notre arrogance. Maintenant, ils méritent un grand respect à cause du courage dont ils ont fait preuve en défendant leur liberté. Il faut les reconnaître comme une nation, non pas seulement comme une faction. Qu'on leur donne la paix et qu'on n'essaye pas de les diviser en créant de fausses intrigues. Qu'on établisse avec les Cosaques une union comme celle avec les Lithuaniens.»

La longue bataille avait épuisé les deux côtés et avait finalement mené l'Ukraine au traité de Péréiaslav. Dans son travail de recherche historique *Istorija Ukrayiny*, Nataliia Polonska-Vasylenko écrit: «Le gouvernement de Moscou jugeait que le traité avec l'Ukraine était valide seulement pendant la vie de Khmelnytskyi.» C'est bien plus tard que Moscou a consenti à la souveraineté de l'Ukraine, ayant supprimé son indépendance et ses priviléges, et après que le peuple ukrainien a connu de grandes pertes spirituelles et économiques. L'Ukraine contemporaine, qui vient de gagner son indépendance, commence un nouveau chapitre de son histoire. Les noms des héros célèbres, de ses fils et filles qui ont lutté pour cette liberté et qui ont sacrifié leur vie y seront gravés en lettres d'or.

Лінорити

Linocuts

Gravures

**музей-заповідник
козацькі
могили***

с. Пляшева Рівенської обл.

**лінорити
Кітадая Литкина**

1. Стогнала у муках земля, благаючи у Бога справедливості.

The land grieved in agony, pleading to God for justice.

La terre tourmentée gémissait, suppliant Dieu que justice soit faite.

B.A.T.I

2. Вінець терпінь скінчився і села взялися за зброю.

The people of the villages could bear no more and took to arms.

Incapables d'en supporter davantage, les villageois prirent les armes.

B.A.T.3.

3. Кобзарська пісня піднімала дух народний.

The bard's song lifted the spirit of the nation.

La chanson du barde remontait le moral du peuple.

IBA73

4. Народні кузні стали фабриками зброї.

Blacksmith's workshops became weapons factories.

Les forges devinrent des fabriques d'armes.

5. Невеликі козацькі загони ставали на перешкоді ворогові.

Small bands of Cossacks stood in the path of the enemy.

De petits groupes de Cosaques bloquaient le chemin à l'ennemi.

6. Гнів народний. Палають замки.

The rage of the nation. Blazing palaces.

La colère nationale. Les châteaux brûlent.

7. Покидають рідні села.

Leaving home.

Tous quittaient leurs villages nataux.

3.173

8. Зв'язані разом в декілька рядів вози захищали табір.

Tied together into rows, wagons defended the camp.

Des rangs de chariots protégeaient le camp.

B.A.73.

9. На допомогу правді й волі спішили з чужих сторін бранці.

In the name of truth and freedom, recruits from foreign lands volunteered.

Au nom de la vérité et de la liberté, des recrues de pays étrangers accouraient.

B.A.73.

10. В казанах кипіла каща і варився куліш.

Gruel simmered in cauldrons.

Au camp, le gruau cuisait.

B.A.T.3.

11. Селяни ополчались в окремі військові загони.

Villagers banded into separate armed units.

Les villageois formaient leurs propres détachements militaires.

BA.72

12. Знаючи ціну волі, бо не раз самі повстали, з Дону прийшли на допомогу Низові козаки.

Knowing the price of freedom because they too more than once rose against their oppressors, Cossacks from the Don Lowlands came to support Khmelnytsky's efforts.

Connaissant la valeur de la liberté, parce qu'ils s'étaient révoltés aussi contre leurs oppresseurs, les Cosaques vinrent des basses terres de la rivière Don pour prêter main-forte à la révolte.

B.A.T.L

13. За день до битви в Михайлівській церкві відбулась вечірня, де символічно було посвячено зброю.

The day before the battle, the weapons were symbolically blessed in the Mychaylivska Church.

Le jour avant la bataille, une consécration symbolique des armes eut lieu à l'église Mykhailivska.

14. Озброєне до зубів польське військо рушило на Україну.

Armed to the teeth, the Polish army moved into Ukraine.

Armée jusqu'aux dents, l'armée polonaise se mit en route pour l'Ukraine.

B.A.72.

15. Богдан Хмельницький перед виступом.

Bohdan Khmelnytsky before the advance.

Bohdan Khmelnytskyi avant l'attaque.

BAS

16. Козацька розвідка висліджувала ворожий стан.

Cossack scouts spied out enemy positions.

Un éclaireur cosaque en reconnaissance de l'ennemi.

17. З кличем «До бою» йшли у бій кіннота.

With the cry «To battle!», the cavalry set forth.

La cavalerie cria «Au combat!», puis monta à l'assaut.

B.A.72.

18. У таборі було багато жінок-чаклунок, які виконували роль кухарок, санітарок.

There were many women at the camp, so-called chaklunkys, who served as cooks and dispensed medical aid.

Plusieurs femmes, qu'on appelait tczaklunkys, servaient de cuisinières et d'infirmières.

B.A.96

19. Найбільша в історії XVII-го століття битва розпочалась під Берестечком 28 червня і тривала до 10 липня 1651 року. Поле стало кривавою аrenoю людських випробувань, відчаяю, жорстокості і героїзму.

The greatest battle of the 17th century began at Berestechko on June 28, 1651, and lasted until July 10. The field became a bloody arena of human tribulation, despair, cruelty and heroism.

La plus grande bataille du XVIIe siècle débuta à Berestetchko le 28 juin 1651 et dura jusqu’au 10 juillet. Le champ devint un arène ensanglanté de tribulations humaines, de désespoir, de férocité et d’héroïsme.

B.1.73

20. Татары покинули поле битвы.

The Tatars withdrew from the battlefield.

Les Tatars se retirèrent du champ de bataille.

В.Л.71

21. Український ясир заполонив Сальські степи.

The great mass of Ukrainian prisoners stretched out across the Salske steppe.

Le camp des prisonniers ukrainiens occupe les steppes de Salske.

22. Хмельницького, який кинувся навздогін татарам, було полонено.

Khmelnitsky was captured when he turned to chase the Tatars.

Khmelnitskyi, qui poursuivait les Tatars, fut fait prisonnier.

B. A. 73

23. На таємному засіданні козацької ради вирішено було виводити війська. Стали будувати переправи.

At a secret meeting of Cossack leaders, the decision was made to withdraw the army. The building of bridges began.

À la réunion secrète, le conseil cosaque décida de retirer l'armée. On commença à aménager des passages.

24. Богун, що став наказним гетьманом, очолив відхід.

Bohun, who became the temporary hetman, led the withdrawal.

Bohoun, le hetman assigné, menait la retraite.

T.B.A.73

25. Сильна паніка, що зчинилася наприкінці відходу, привела до неперебачених жертв. Багато людей загинуло в болоті.

Great panic ensued at the end of the retreat, causing unforeseen deaths. Many people perished in the swamps.

À la fin de la retraite, une grande panique causa des morts imprévues. Beaucoup de gens périrent dans les marécages.

B.A. 71

26. Невеликий загін козацького регулярного війська, десь біля 300 чоловік, що прикривали відступ, ще довго боронився.

A small unit of Cossacks who were covering the retreat, about three hundred men, withstood the assaults for a long time.

Une unité de trois cents hommes de l'armée cosaque qui couvrait la retraite continua de se défendre encore longtemps.

B.A.TI

27. Останній з них, Нечай, став символом геройства, сміливості і високого духу. Король дарував йому волю, але він від неї відмовився.

The last of the defenders, Nechai, became a symbol of heroism, bravery and noble spirit. The king offered him freedom, but he refused it.

Le dernier des résistants, Nechay, est devenu symbole d'héroïsme et de courage. Le roi polonais lui offrit la liberté mais il refusa.

B.A. II

28. Через усю Україну потяглися валки переселенців, шукаючи безпечної місця.

Caravans of refugees stretched across Ukraine, in search of a safe place.

Les caravanes de réfugiés traversant l'Ukraine à la recherche d'endroits sécuritaires.

B.A.76.

29. Ще довго стогнала земля, вкрита людськими трупами, ще довго кружляли хижі орли і круки, видзьобуючи людські очі, а дики звірі завивали жалібну мелодію, справляючи поминальну тризну.

For a long time, the land, covered with corpses, continued to moan; for a long time, the eagles and ravens circled, pecking at human eyes, and savage beasts wailed their mournful dirge.

La terre gémit longtemps, couverte de cadavres humains. Les oiseaux de proie, les aigles et les corbeaux décrivaient des cercles dans l'air, arrachant les yeux des morts, pendant que les animaux sauvages hurlaient une mélodie misérable, célébrant une veillée mortuaire.

B.A.73.

30. Ой чого ти почорніло, Зеленеє поле...

Why have you blackened, O green field...

Pourquoi t'es-tu obscurci, Ô champ vert ...

B.A.73.

31. Ноктюрн.

Nocturne.

Nocturne.

*32. Люди, виснажені війною, голодом, хворобами потомилися.
Та все ж з вірою в Бога, в справедливість, знову находили
цілючі джерела, що заліковували рані і кликали їх уперед.*

*People tired of war, hunger and sickness. But through their faith
in God and justice, they found new sources of strength that healed
their wounds and called them to move on.*

*Les gens fatigués par la guerre, la faim et la maladie sont devenus
découragés. Mais croyant toujours en Dieu et en la justice, ils ont
retrouvé l'apaisement et la force qui guérissent les blessures et qui
incitent à continuer.*

B.A.96

33. Кобзарі з новою силою будили народ, не давали йому заснути..

The bards awoke the nation with new strength and kept it from falling asleep.

Les bardes réveillaient la nation avec une vigueur nouvelle, ne permettant pas qu'elle s'endorme.

BA.96

34. Три дзвони. Більше як 340 років довелось Україні чекати, аби третій дзвін сповістить світові, що воля України, її майбутнє від нині і назавжди в руках її народу.

Three bells. Ukraine had to wait more than 340 years for the third bell to announce to the world that the freedom of Ukraine and her future rested henceforth in the hands of her people.

Trois coups de cloches. L'Ukraine devait attendre 340 ans pour que la troisième cloche annonce au monde que sa liberté et son avenir restent à jamais entre les mains de sa nation.

[P.A.73]

35. На клич сурми встали з могил герої, сповіщаючи світові про величний день Воскресіння.

To the sound of trumpets, heroes rose from their graves, to announce to the world the great day of Ukraine's resurrection.

À la sonnerie de la trompette, les héros morts au combat se sont levés des tombeaux pour annoncer au monde le jour de la résurrection.

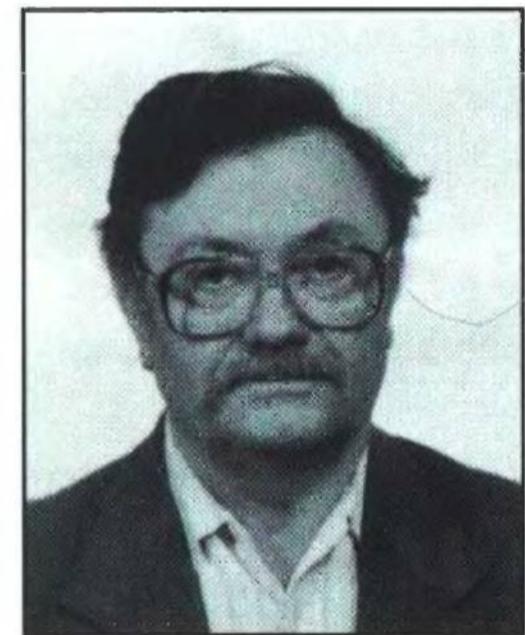

91.BA.

Про мистця

About the artist

Віталій Литвин народився 5 лютого 1937 року на Західній Україні, в мальовничій околиці села Радиславки біля Рівного. Початкову освіту здобув в сусідньому селі Гориньгород 2, а середню — в місті Рівному. У 1954 році поступив вчитися до Ужгородського училища прикладного мистецтва, а через рік перевівся до Львівського училища, де закінчив відділ декоративного розпису. З 1958 року молодий художник продовжував вищу освіту в Львівському державному інституті прикладного і декоративного мистецтва на факультеті кераміки. Після закінчення інституту у 1964 році Віталій Литвин працював художником-монументалістом в місті Рівному, а згодом у Львові, проектуючи інтер'єри та екстер'єри громадських установ, виконуючи декоративні розписи, мозаїки, різьбу в дереві, карбування в металі тощо.

Крім виробничої діяльності Віталій працював творчо як графік в ділянці лінориту. У 70-их роках художник опрацював серії гравюр *Лісова Пісня за Лесею Українкою* та *Козацькі могили (Битва під Берестечком)*. Захоплення рідною культурою та історією спонукало мистця стати членом Товариства охорони пам'ятників культури та архітектури. Віталій Литвин брав участь в багатьох групових місцевих, зональних та республіканських виставках.

У 1980 році художник з дружиною та двома доньками покинув Україну і після короткого перебування в Австрії

та Італії переїхав до Канади. Цей період творчості мистця відзначений натхненною працею та численними груповими і персональними виставками по всій Північній Америці. Тут художник проєктує інтер'єри церков і громадських приміщень, різьбить іконостаси, виконує розписи, вітражі та ікони, ілюструє дитячі книжки.

Під час свого побуту в Канаді Віталій Литвин опрацював декілька нових серій ліногравюр, серед них ілюстрації до творів Т. Шевченка (*Кобзар*), до 1000-ліття Хрещення Русі-України і до 100-ліття поселення Українців в Канаді.

Акварельні, олійні та графічні твори художника знаходяться в багатьох музеях та приватних колекціях Європи, Північної Америки та Австралії. Невтомна творчість мистця дає можливість ширшого ознайомлення з історією України, її духовним і культурним надбанням.

* * *

Vitaliy Lytvyn was born on February 5, 1937, in Western Ukraine, in the picturesque village of Radyslavka near the city of Rivne. He completed his elementary education in the neighbouring village of Horyn'hrod 2, and attended high school in Rivne. In 1954 Vitaliy went on to study at the Uzhhorod College of Applied Arts, transferring later to the college in Lviv, where he specialized in decorative mural painting. From 1958, the young artist continued his higher education at the Lviv State Institute of Decorative and Applied Arts, this time mastering the traditional Ukrainian art of ceramics. After graduating from the institute in 1964, Vitaliy Lytvyn worked as a designer-consultant in his home town of

Rivne, and later in Lviv, designing interiors and exteriors of public buildings, and creating murals, mosaics, metal reliefs and wood carvings.

Besides earning a living, Vitaliy also devoted himself to creative graphic art, particularly linocutting. In the 1970s the artist produced a series of linocuts, among them *The Song of the Forest* (*Lisova Pisnia*), which illustrates the poetic work of Lesia Ukrainka, and *Cossack Graves* (*Kozatski mohyly*), dedicated to the great Battle of Berestechko. His fascination with the native Ukrainian motifs and history led him to join the Association for the Preservation of Cultural and Architectural Heritage Sights. Vitaliy also took part in numerous group exhibits, on a district and republic level.

In 1980, Vitaliy, and his wife and two daughters left Ukraine, and after a short stay in Austria and Italy, they moved to Canada. This period of his creative life has been marked by inspiring work and numerous exhibits all across North America. Here, the artist continues to design interiors for churches and public buildings, to carve iconostases, to create murals, stained-glass windows and icons, and to illustrate children's books.

While in Canada, Vitaliy has created several new series of linocuts, among them, illustrations to the poems of Taras Shevchenko (*Kobzar*), as well as prints commemorating the Millennium of Christianity in Ukraine, and the Centennial of Ukrainian immigration to Canada.

The watercolour, oil and graphic work of the artist can be found in many museums and private collections in Europe, North America and Australia. The tireless creativity of Vitaliy continues to give the wider public an opportunity to learn more about the history of Ukraine and her spiritual and cultural riches.

* * *

Vitaliy Lytvyn est né le 5 février 1937 en Ukraine de l'Ouest, dans le village pittoresque de Radyslavka, près de Rivne. Il est allé à l'école primaire dans le village voisin, Horyn'horod 2. En 1951, sa famille s'est installée à Rivne, où il a terminé l'école secondaire. En 1954, Vitaliy Lytvyn continuait sa for-

mation au Collège des arts appliqués d'Oujhorod, puis au collège de Lviv, se spécialisant dans la peinture de murales décoratives. De 1958 à 1964, il continuait ses études à l'Institut des arts appliqués et décoratifs de Lviv, au département de céramique. Après avoir complété sa formation artistique en 1964, Vitaliy Lytvyn a travaillé comme designer consultant à Rivne et, plus tard, à Lviv. Il a notamment créé des conceptions d'intérieurs et d'extérieurs d'immeubles à bureaux et de bâtiments publics, des mosaïques de verre, des gravures sur métal et des sculptures en bois. Pendant la même période, Vitaliy Lytvyn a fait beaucoup de gravures créatives sur linoléum. Dans les années 1970, l'artiste a créé plusieurs séries d'œuvres graphiques, dont *La chanson de la forêt*, d'après la poésie de Lessia Oukraïnka, et *Tombeaux des Cosaques*, consacré à la grande bataille de Berestechko. Sa fascination pour les motifs folkloriques et l'histoire de l'Ukraine l'a poussé à devenir membre de l'Association pour la préservation des sites historiques culturels et architecturaux. Ses œuvres ont été présentées aux expositions municipales, régionales et nationales partout en Ukraine.

En 1980, M. Lytvyn et sa famille se sont enfuis d'Ukraine, passant par Vienne et Rome avant d'arriver au Canada. Cette période de sa vie est marquée par la création d'œuvres inspirées qui feront l'objet de nombreuses expositions partout en Amérique du Nord. L'artiste continue également à faire des designs intérieurs d'églises et de bâtiments publics, à créer des iconostases, des peintures murales, des vitraux et des icônes, et à illustrer des livres pour enfants.

Depuis son arrivée au Canada, V. Lytvyn a créé de nouvelles séries de gravures, dont celles qui illustrent la poésie de Taras Shevchenko (*Kobzar*) et celles qui commémorent le millénaire du christianisme en Ukraine et le centenaire de l'immigration ukrainienne au Canada.

On retrouve les aquarelles, les peintures à l'huile et les linogravures de cet artiste au sein de collections publiques et privées en Europe, en Amérique du Nord et en Australie. La créativité inlassable de Vitaliy Lytvyn représente pour le grand public une précieuse occasion d'acquérir une meilleure connaissance de l'histoire de l'Ukraine et de ses richesses culturelles et spirituelles.

Я вдячний усім, хто сприяв мені в тому, щоб цей альбом побачив світ. Серед власників повних серій ліноритів Козацькі могили є:

В Канаді: Інститут Св. Володимира, Торонто; Др. Євгенія Пастернак, Пансіон ім. І. Франка, Торонто; Др. Оксана Сав'як, Торонто, колекціонер; Марія Гуска-Шумельда, Торонто, колекціонер; Георгій Йопик, Український музей, Едмонтон; Олена та Іван Стадники, Едмонтон, колекціонери.

В США: Семен Крислатий, Клівленд, колекціонер.

В Австралії: Український музей, Аделаїда.

Повні серії ліноритів також знаходяться на Україні в музеях Львова, Рівного та в музеї «Козацькі могили» села Пляшева, Рівенської області.

I would like to express my sincere gratitude to everyone who has helped bring this book to life. Among the owners of complete series of the linocuts Cossack Graves are:

In Canada: St. Vladimir's Institute, Toronto; Dr. E. Pasternak, Ivan Franko Home, Toronto; Dr. O. Sawiak, Toronto, collector; Maria Huska-Shumelda, Toronto, collector; Heorhiy Yopyk, Ukrainian Museum, Edmonton; Olena and Ivan Stadnyk, Edmonton, collectors.

In USA: Semen Krislatyj, Cleveland, collector.

In Australia: Ukrainian Museum, Adelaide.

A complete series of linocuts can also be found in Ukraine at the museums of Lviv and Rivne, and the Cossack Graves Museum in the village of Plyasheva, Rivne region.

Je suis infiniment reconnaissant à ceux qui m'ont aidé à créer cet album. Parmi ceux qui ont la collection complète des gravures Tombeaux des Cosaques on retrouve:

Au Canada: l'Institut de Saint-Vladimir, Toronto; D' E. Pasternak, le Pensionnat de Ivan Franko, Toronto; D' O. Sawiak, Toronto, collectionneuse; Maria Huska-Shumelda, Toronto, collectionneuse; Heorhiy Yopyk, le Musée ukrainien, Edmonton; Olena et Ivan Stadnyk, Edmonton, collectionneurs.

Aux États-Unis: Semen Krislatyj, Cleveland, collectionneur.

En Australie: le Musée ukrainien, Adélaïde.

La série complète des gravures se trouve aussi en Ukraine aux musées de Lviv, Rivne, et au musée Tombeaux des Cosaques, du village Plasheva, région de Rivne.

